

DAMON YOUNG

Filosoferen
in de tuin

‘Tedere tuin is een combinatie van natuur en
denkkracht. Op organische wijze laat Damon
Young beide perspectieven samenkomen.’

– René Gude, Denker des Vaderlands

DAMON YOUNG

Filosoferen in de tuin

Vertaald door Joost Zwart

Uitgeverij
Ten Have

Inhoud

- Filosofie in de open lucht 7
- Voltaire: het beste van alle mogelijke landgoederen 19
- Friedrich Nietzsche: de gedachteboom 31
- Jane Austen: de troost van Chawton Cottage 47
- Marcel Proust: bonsai in de slaapkamer 72
- Leonard Woolf: de appels van Monk's House 90
- Colette: seks en rozen 113
- Jean-Jacques Rousseau: botanische bekentenissen 130
- George Orwell: aan de grond met een scherpe zeis 148

Emily Dickinson: Bunders van Misschien 161

Nikos Kazantzakis: stenen harken 174

Jean-Paul Sartre: kastanjes en het niet 183

Een vreemdeling bij de poort 199

Bibliografie: bladeren 204

Dankwoord 221

Filosofie in de open lucht

Elk domein van de natuur is schitterend...

Aristoteles, *Over dieren*

Aristoteles had de naam een dandy te zijn. Volgens de klassieke biograaf Diogenes Laërtius sliste de vader van de wetenschapsfilosofie modieus en stond hij bekend om zijn coole kleding en voorliefde voor bling. We krijgen het beeld, nog eens versterkt door zijn banden met het Macedonische koninklijk huis, van een wereldse bon vivant met een zucht naar weelde. Historisch gezien is dat niet zo gek, want zoals Aristoteles zelf al opmerkte, de filosofie vindt haar oorsprong in grote, rijke steden, waar de geletterde bovenlaag de tijd had om te discussiëren en schrijven. Maar de school van Aristoteles bevond zich niet aan het Macedonische hof en ook niet in een van de chique buitenwijken van Athene, zoals Kerameikos, noch aan de *agora*, het drukke marktplein. De filosoof gaf zijn beroemde voordrachten het liefst in een park.

Zijn school, het Lyceum, was vernoemd naar de scha-

duwrijke bosschages waar de filosoof enkele gebouwen huurde. Het Lyceum lag ten oosten van de stadsmuur en was gewijd aan Apollo Lyceus, de zoon van Zeus in de gedaante van de ‘wolvengod’. Er waren wandelpaden, atletiekbanen, kleedkamers, worstelscholen, tempels en *stoa* – zuilengangen, die beschutting tegen zon en regen boden. Er werden militaire parades gehouden en er vonden godsdienstige rituelen plaats. Het was een multifunctioneel complex voor sport, religie, politiek – en filosofie. Aristoteles gaf zijn leerlingen les terwijl ze onder de *peripatoi* liepen, de wandelgangen – vandaar de naam ‘peripatetische school’. Bij zijn Lyceum legde hij ook de eerste botanische tuin aan (waarschijnlijk met planten uit het hele Macedonische rijk),

waar hij ongetwijfeld stof opdeed voor zijn verloren gegane boek *Over planten*.

Aristoteles trad hiermee in de voetsporen van zijn leermeester Plato, die zijn Academie ook in een heilig bos had gevestigd en eveneens al kuierend les gaf ('Ik heb lang lopen twifelen, heen en weer wandelend als Plato,' grapte de toneelschrijver Alexis, 'maar het leverde alleen vermoeide benen op'). Deze voorliefde voor tuinen bleef bestaan in de klassieke filosofie. Theophrastus, leerling en opvolger van Aristoteles, schreef de eerste systematische verhandeling over botanie en liet de tuinen van het Lyceum na aan zijn collega's 'om er filosofie en literatuur te beoefenen (...) op basis van ongedwongenheid en vriendschap.' Het Lyceum en de Academie bleven ruim twee eeuwen het middelpunt van het intellectuele leven in de mediterrane wereld. Een van de grote hellenistische critici van Plato en Aristoteles, Epicurus, trok zich op zijn eigen bezit in Athene terug voor een leven van sobere rust (en misschien zure druiven). Zijn school werd de 'Tuin' genoemd: een symbool van zijn onafhankelijkheid en een middel om die te bereiken. 'Hij die de natuur volgt,' citeerde Porphyrius Epicurus, 'is in alle dingen zelfvoorzienend.' Ook ontwikkelde Romeinen zochten tuinen op voor geleerde gesprekken en discussie, vaak in bewuste navolging van hun Griekse voorgangers. Nadat Cicero zijn openbare ambten had moeten opgeven, schreef hij over zijn plannen om een 'Academie' te beginnen in zijn villa in Tusculum. Hij en zijn leerlingen filosofeerden terwijl ze buiten wandelden. Cicero beschreef de bijzondere vreugde die hij voelde als hij planten en hun groei observeerde. 'Overigens word ik niet alleen geboeid door de voortbrengselen van de aarde,' zegt Cicero's Cato in *De kunst van het oud worden*, 'maar ook

door de levengevende kracht ervan en door de gang van zaken in de natuur.’ Aan het einde van de Oudheid, ruim zeven eeuwen nadat Aristoteles zijn school had geopend, werd de neoplatoonse theoloog Augustinus in een tuin tot het christendom bekeerd. ‘Ik wierp mezelf onder een vijgenboom,’ schreef hij in zijn *Belijdenissen*, ‘en liet mijn tranen de vrije loop.’ Filosofie speelde zich vaak in de open lucht af.

Daar waren vele redenen voor. Om te beginnen is een tuin een bastion tegen afleiding. Filosofie is een gezamenlijke bezigheid, waarbij sociale spanningen een stimulerende rol spelen. Te veel prikkels leiden echter tot waanzin, niet tot beschouwing. Ook in het klassieke en hellenistische Griekenland waren de steden lawaaiig, druk en vol afleiding. De straten van Athene waren smal en bochtig, op alle uren van de dag liepen er bewoners rond (vaak dronken, naar huis waggelend na een *symposion*). Wagens reden de hele dag ratelend en piepend voorbij en als we Aristophanes, schrijver van komedies, mogen geloven, waren de straten vaak de plek waar volle blazen en po’s werden geleegd. Maar de Atheners konden de chaos op straat niet ontvluchten door naar huis te gaan, want hun medebewoners waren vaak ezels, geiten en ander vee. In het Lyceum ontsnapten Aristoteles en zijn leerlingen aan het rumoer van het stadsleven om zich te concentreren op de details van logica en metafysica.

De oude Grieken waren bovendien een fysiek volk, studie betekende voor hen niet een zittend leven. De eerste scholen waren de gymnasia, waar het om sporten als hardlopen en worstelen draaide. Een openbaar park was een plek om de benen te strekken en de in de olie gezette spieren aan het werk te zetten. En tui- nieren zelf was, zoals Socrates herhaaldelijk benadruk-

te, een lichaamsoefening. ‘Ook hoge en machtige heren vinden het moeilijk zich verre van de landbouw te houden,’ laat Xenophon hem in zijn *Oeconomicus* zeggen, ‘want hij combineert een gevoel van luxe met de bevrediging van een verbeterd domein, terwijl de lichamelijke inspanningen hen de energie geven om de rol van vrij man beter te spelen.’

Aristoteles was net als veel van zijn leerlingen ook een empirisch filosoof. Dat wil zeggen dat hij zich niet tevreden stelde met alleen maar theoretiseren – hij wilde harde bewijzen. ‘Zij die door hun toewijding aan abstracte vertogen niet op de feiten letten,’ schreef hij in *Over ontstaan en vergaan*, ‘staan maar al te snel klaar om dogma’s te ontwikkelen op basis van een beperkt aantal observaties.’ Hier vinden we de reden waarom hij een botanische tuin aanlegde en voor onderzoek reizen ondernam. Zijn werk aan biologische classificatie was gedetailleerd en diepgravend en bleef millennia lang ongeëvenaard – reden waarom Charles Darwin de grote taxonomen Linnaeus en Cuvier omschreef als ‘niet meer dan schooljongens vergeleken bij de oude Aristoteles’. Voor de filosoof was de tuin van het Lyceum waarschijnlijk een constante bron van filosofisch materiaal om te ontleden, analyseren, synthetiseren en doceren – tegelijkertijd veldexcursie en laboratoriumproef.

Natuur en tweede natuur

Maar er zijn meer intellectuele redenen aan te voeren voor de traditie van filosoferen *en plein air*. De tuin is niet alleen een plek voor afzondering en fysieke oefening. Hij is in zichzelf een plek van intellectuele stimu-

lans omdat hij twee fundamentele filosofische principes verenigt: mensheid en natuur. Dit vinden we al terug in het woord *garde*, dat in veel Germaanse en Romaanse talen een verwant heeft: *garden*, *garten*, *jardin*, *giardino*, *yard*. Deze woorden verwijzen naar omsluiten, en daar zijn twee dingen voor nodig: iets dat omsloten moet worden (natuur), en iemand die het omsluiten doet (de mensheid). Te beginnen met heilige bosschages als het Lyceum komen deze twee aspecten in elke tuin samen: natuur afgescheiden, omsloten en getransformeerd door mensen.

Het expliciete karakter van deze samenkomst maakt de tuin uniek. De natuur wordt door de mens voortdurend en radicaal getransformeerd. Dat is, zoals Aristoteles al stelde, nu eenmaal waar de mens talent voor heeft: het verwezenlijken van natuurlijke mogelijkheden die zichzelf niet kunnen verwezenlijken. Maar in zowel kunst als fabricage blijven de afzonderlijke bijdragen en het samengaan van natuur en mensheid vaak verborgen. Zo worden bomen bijvoorbeeld hout, erts en metaal, zoöplankton en algen olie en vervolgens plastic – ze zijn van natuurlijke oorsprong, maar niet langer ‘natuur’. De natuur wordt gezien als wildernis, ziekte, of een verzameling esoterische symbolen – als een ‘anders’ dat ver van ons staat. Tegelijkertijd is de menselijke arbeid ook onzichtbaar: we zien producten en diensten, maar niet noodzakelijkerwijs de mensen die ze hebben voortgebracht. De tuin overwint deze dubbele vervreemding door de menselijke en natuurlijke processen naast elkaar te laten zien. Planten en stenen blijven herkenbaar planten en stenen, maar ze worden kunstig gegroepeerd, gecultiveerd en verzorgd. Zo laten ze onze specifieke relatie met de natuur zien – wat wij ervan máken, fysiek en intellectueel. In de tuin

wordt deze realiteit, die normaal verborgen blijft of vergeten wordt, een opmerkelijk spektakel: een show, een vertoning, een presentatie. Om in de terminologie van Aristoteles te blijven: de oorspronkelijke relatie is precies de mogelijkheid die in de tuin wordt verwezenlijkt. Hij is een demonstratie van de fysieke en intellectuele wederzijdse afhankelijkheid van mens en natuur. De tuin maakt de vermenselijkte kosmos zichtbaar en begrijpelijk – een versmelting die gezien, gevoeld en gedacht kan worden.

Deze twee basisprincipes, mensheid en natuur, zijn filosofisch prikkelend. Ze nodigen tot voortdurende contemplatie uit, omdat voor geen van beide een sluitende, vaste definitie kan worden gegeven.

‘Natuur’ is een misleidend gewoon woord, zo algemeen dat de meerduidigheid en ambiguïteit gemaskeerd worden. Natuur verwijst naar het geheel van de realiteit; naar de fysieke dingen en principes; naar het leven; naar wat de mens gemakkelijk afaapt en wat gebruikelijk voor hem is. Maar ook in zijn breedste betekenis is natuur ongrijpbaar en fundamenteel kwikzilverig. De filosoof Heraclitus formuleerde het een eeuw voor de geboorte van Aristoteles als volgt: *physis* verbergt zichzelf graag’. *Physis* was het Griekse woord voor natuur als proces van wording, het is de oorsprong van onze woorden ‘fysica’ en ‘fysiek’. De natuur ‘verbergt zichzelf’ in die zin dat we schepselen van betekenis zijn, terwijl de kosmos letterlijk betekenisloos is. Ons gespraak over ‘natuurwetten’ is misleidend, omdat het suggereert dat de een of andere kosmische wetgever de werking van de dingen interpreteert en herinterpreteert. De natuur heeft patronen, ritmes en regelmatigheden – wat de filosoof Alfred North Whitehead ‘tijdelijke gewoonten’ noemde. Maar ze heeft geen wetten

en geen wetgever; ze is, niet meer. De mensheid daarentegen neemt altijd, bewust of onbewust, een standpunt in over wat 'is' is. Zo zag Aristoteles de natuur als een soort organisme, vol leven en beweging. De natuur van Plato was een goddelijke blauwdruk, die van Epicurus een willekeurige beweging van atomen. De natuur is zo een filosofische spons die interpretaties absorbeert. Maar ze doet dat nooit perfect, want elke interpretatie is beperkt en een afgeleide – en er is altijd iets meer, buiten bereik van onze conceptualisaties. De Duitse filosoof Martin Heidegger beschreef, deels geïnspireerd door de *physis* van Heraclitus, de menselijke werkelijkheid als *Lichtung*, een 'open plek'. Het was karakteristiek voor Heidegger om een rustieke metafoor te kiezen, ingegeven door zijn stuurse antimoderneiteit. De metafoor is echter treffend. De natuur verschijnt als *physis* aan ons, als een lichte open plek in een donker bos. Maar de omringende duisternis zal altijd blijven: een groot deel van de natuur onttrekt zich aan onze perceptie en definiëring. De werkelijkheid is niet zozeer een exacte set axioma's of berekeningen, maar eerder een eeuwig heen en weer: de natuur is onthuld en verborgen, ontdekt en vergeten, geschapen en vernietigd. Er is geen laatste woord over wat de natuur is – wat 'is' is.

Precies om deze reden is ook de mensheid een puzzel. Ons bestaan is raadselachtig, want de menselijke natuur is niet universeel of eeuwig, we kunnen onszelf niet doorzien. En er is niet alleen de natuur, maar ook de tweede natuur – de eerste gegeven, de tweede gemaakt. Maar wat de mensheid van zichzelf maakt, is vaak onduidelijk en onvoorspelbaar. Dat was wat het raadsel van de sfinx impliceerde, het uitgangspunt van een van de eerste tragedies uit Athene, *Oedipus Rex*

van Sophocles. ‘De mens’ is het antwoord op de vraag van de sfinx – ‘Welk wezen loopt ’s ochtends op vier benen, ’s middags op twee en ’s avonds op drie en houdt toch zijn stem?’ – maar het is een misleidend simpel antwoord. De soort blijft, maar wij veranderen steeds. Als individu en samenleving zijn we werk in uitvoering, met steeds nieuwe perspectieven en routes. En die zijn zelden volkomen duidelijk. De arme Oedipus was ondanks al zijn wijsheid tragisch blind voor zichzelf. Zoals Roberto Calasso het in *De bruiloft van Cadmus en Harmonia* formuleert: ‘De sfinx verwees naar het ondoorgrondelijke van de mens, dat vluchtige, veelvormige wezen, dat alleen vluchtig en veelvormig kan worden gedefinieerd. Oedipus voelde zich tot de sfinx aangetrokken. Hij loste het raadsel van de sfinx op en werd zo zelf een raadsel.’ Dit is een buitengewoon moderne conclusie waarin we echo’s van Nietzsche, Heidegger en Sartre horen. Maar de gedachte dateert van voor Aristoteles en werd krachtiger uitgedrukt in het Griekse drama dan in de filosofie: de mensheid is een eeuwige vraag en niet een antwoord.

Deze raadsels, natuur en mensheid, komen samen in de tuin. Daarom heeft deze een bijzondere filosofische betekenis. De tuin kan kosmologische en existentiële ideeën schragen en tegelijkertijd historische waarden, politieke ideeën en dagelijkse ritmes opnemen. De tuin is de vermenselijkte natuur. Maar we zien er ook iets wat voorbij onszelf ligt: een hint van een niet-menselijke, niet-denkende kosmos, waar het bewustzijn niet bij kan. Die kosmos bevindt zich buiten ons, in het ‘verborgen leven’ van planten, zoals Aristoteles verbluft vaststelt, maar ook in ons: de mistige, blinde krachten van instinct en gewoonte, die natuurlijke noodzaak in de menselijke psyche oproepen. En

al even belangrijk: tuinen onthullen dit op intieme en onontkoombare wijze. Ondanks al zijn speculatieve uitstapjes begreep Aristoteles dat de mens een belichaamd wezen is: ideeën worden vaak fysiek geïnspireerd en uitgedrukt. Dit geldt nog eens extra als ze een organische of elementaire vorm hebben, zoals planten en stenen. De tuin geeft basisconcepten een vitale dynamiek of diepe ernst.

Door deze intellectuele en zintuiglijke rijkdom hebben tuinen nog altijd het aura van heiligheid. Bij veel religieuze gebouwen – van de tempels voor de wolvengod van het Lyceum tot boeddhistische kloosters en middeleeuwse kathedralen – hoort een tuin. Maar dat zijn slechts de voor de hand liggende voorbeelden. De tuin is niet een strikt theïstisch of spiritueel fenomeen. Hij komt voort uit basalere impulsen, namelijk de drang om een deel van het landschap af te perken en zo te onderscheiden van gewone plekken. Dit vinden we terug in de oorsprong van het woord ‘sacraal’: uit het Indo-Europese *sak*, wat scheiden, afbakenen, delen betekent. Het tegenovergestelde van het sacrale is niet het seculiere, maar het gewone, waarvan het afgescheiden wordt. In dit licht bezien is de tuin een van de oorspronkelijke sacrale plekken, met bosschages als het Lyceum als voorloper: een gebied afgebakend van puur natuurlijke of van menselijke activiteit, waar beide expliciet verenigd zijn. Volkomen seculier, maar door muren, hekken, greppels en heggen symbolisch van het ‘gezond verstand’ afgescheiden. De tuin is met andere woorden een uitnodiging tot filosofie.

Vroomheid en strijd

Deze uitnodiging geldt niet alleen voor professionele filosofen – alsof reflectie het privédoein van academici is. De filosofie heeft, te beginnen bij de oude Grieken, een lange amateurtraditie, ze bloeit evenzeer in literatuur, dichtkunst en beeldende kunsten als op filosofische seminars. Er is geen universiteit voor nodig, maar wel de balans tussen samenzijn en eenzaamheid die universiteiten, op hun best, te bieden hebben. De tuin is, net als het Lyceum van Aristoteles, een metgezel voor het geestesleven. Esthetisch kan hij diverse smaken bevredigen: kleurrijk of gedempt, geometrisch of grillig, druk of sober. Maar belangrijker nog, in een tijdperk van versnelling, overprikkeling en interrupties is de tuin een kans om gas terug te nemen, zorgvuldig te kijken en gedurfd te denken – hij is een tegengif tegen afleiding. ‘De mens leeft,’ schreef Aristoteles in *Metafysica*, ‘door kunst en redeneren.’ Ruim twee millennia later is de tuin nog steeds het zeldzame toevluchtsoord voor beide.

Tuinen kunnen prachtig zijn – soms op overweldigende wijze. Ze kunnen troosten, kalmeren en opvrolijken. Maar ze kunnen ook ontregelen en provoceren, en dat is vaak hun filosofische waarde. In al hun gewone thema’s – orde en wanorde, groei en verval, bewust en onbewust, stilstand en leven – onthullen tuinen conflict: de conceptuele strijd in iedere samenleving en elke beschaafde geest. Daarom kent de geschiedenis van de tuin uiteenlopende personages met elk hun eigen verborgen sensibiliteiten. Jane Austen wendde zich tot haar cottagetuin voor de troost van de perfectie. De bevroren appelbomen van Leonard Woolf suggereren precies het tegenovergestelde: een glimp

van de verontrustende wreedheid van de wereld. Voor Marcel Proust, in zijn bedompte, naar urine ruikende slaapkamer, symboliseerden drie bonsaiboompjes zijn zoektocht naar de verloren tijd. Friedrich Nietzsches Italiaanse gedachteboom gaf de ziekelijke filosoof kracht en moed: vergeet het verleden, blij scheppen en vernietigen. De door schandalen omgeven Franse schrijfster Colette ontdekte contemplatieve vrede in rozen. Een generatie later beschreef haar landgenoot, de eeuwig in cafés rondhangende Jean-Paul Sartre, de walging die een kastanjeboom opriep – een existencialistische kreet die een generatie inspireerde. Zo maken tuinen de waarheid van filosofische onvrede makkelijker te herkennen en moeilijker te negeren. ‘Vroomheid verplicht ons de waarheid te verkiezen,’ schreef Aristoteles in de *Ethica*, ‘boven onze vrienden.’ In deze geest is dit boek niet een reis langs ‘grote tuinen’, maar langs grote geesten en de tuinen waar ze van hielden (of die ze verafschuwden). Dit is geen filosofisch werk, maar een portret van filosofische levens. De beloning die ze in het vooruitzicht stellen is een grotere intimiteit met de natuur, de menselijke natuur en hun mysterieuze versmelting: de tuin.